
Dr Milja VUJAČIĆ
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd
Mr Rajka ĐEVIĆ
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Izvorni naučni rad PEDAGOGIJA LXVIII, 2, 2013. UDK: 316.644:376.1-056.26/36- 053.5(497.11)"2012" ; 371.11
--

STAVOVSKO-VREDNOSNA ORIJENTACIJA DIREKTORA I STRUČNIH SARADNIKA PREMA INKLUZIJ¹

Rezime. U radu su prikazani rezultati istraživanja čiji je cilj bilo ispitivanje stavova direktora i stručnih saradnika prema uključivanju dece sa teškoćama u razvoju u redovne škole. Uzorak su činila 32 direktora i 33 stručna saradnika iz 22 osnovne škole u Srbiji. Korišćena je petostepena skala procene za ispitivanje stavova direktora i stručnih saradnika, koja se sastoji od deset tvrdnji. U obradi podataka, pored frekvencija i procenata, primenjen je i postupak analize značajnosti razlika aritmetičkih sredina *t*-test i *F*-test. Rezultati ukazuju na to da su stavovi direktora i stručnih saradnika prema uključivanju dece sa teškoćama u razvoju generalno pozitivni. Većina direktora i stručnih saradnika smatra da deca sa teškoćama u razvoju imaju pravo na redovno obrazovanje, da njihovo uključivanje ima pozitivan uticaj na njihov razvoj i na razvoj ostale dece u odeljenju, kao i na motivaciju i rad nastavnika. Međutim, odgovori direktora i stručnih saradnika manje su pozitivni na one tvrdnje koje se odnose na uslove u škola-ma i teškoće na koje nailaze u radu sa ovom decom. Nalazi ukazuju na pozitivnije stavove stručnih saradnika u odnosu na stavove direktora, kao i na pozitivnije stavove direktora i stručnih saradnika sa dužim radnim stažom.

Ključne reči: inkluzivno obrazovanje, stavovi direktora i stručnih saradnika, deca sa teškoćama u razvoju.

Jednu od osnovnih pretpostavki uspešnog uključivanja dece sa teškoćama u razvoju u redovne škole predstavljaju pozitivni stavovi ključnih aktera obrazovanja prema ovom procesu. Iz tog razloga, stavovsko-vrednosna orijentacija prema deci sa

¹ Napomena: Članak predstavlja rezultat rada na projektima *Od podsticanja inicijative, saradnje i stvaralaštva u obrazovanju do novih uloga i identiteta u društvu* (br. 179034) i *Unapređivanje kvaliteta i dostupnosti obrazovanja u procesima modernizacije Srbije* (br. 47008), koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (2011–2014).

teškoćama u razvoju i inkluziji predmet je brojnih istraživanja u našoj zemlji i u svetu (Avramidis et al., 2000; Avramidis & Norwich, 2002; Buell et al., 1999). Posebna pažnja se posvećuje ispitivanju stavova nastavnika prema inkluziji, dok su stavovsko-vrednosne orijentacije direktora i stručnih saradnika prema ovom procesu retko ispitivane.

Direktori su prema zakonskim odredbama o školstvu najodgovorniji u smislu sprovođenja zakonitosti rada škola kao i u pedagoško-instruktivnom pogledu. Ove funkcije direktora odnose se na celokupnu školsku populaciju. U ovim aspektima njihovog rada značajna je i delatnost stručnih saradnika, odnosno pedagoga i psihologa, u školi. Imajući u vidu aktuelnost inkluzivnog obrazovanja, važno je analizirati pomenu-te uloge direktora i stručnih saradnika u kontekstu uključivanja dece sa teškoćama u razvoju u redovne škole. U organizacionom i stručnom smislu direktori i stručni saradnici predstavljaju važnu podršku nastavnicima u radu sa decom sa teškoćama u razvoju. Na taj način, direktori i stručni saradnici u velikoj meri mogu uticati na stvaranje mogućnosti za uspešno uključivanje dece sa teškoćama u razvoju u redovne škole i na prevazilaženje postojećih ograničenja.

Da bi se direktori i stručni saradnici na pravi način angažovali u obezbeđivanju uslova u školama za uključivanje dece sa teškoćama u razvoju, neophodno je da imaju pozitivne stavove prema ovom procesu. U našoj zemlji mali je broj istraživanja čiji je predmet bilo ispitivanje stavova direktora i stručnih saradnika prema inkluzivnom obrazovanju (Grupa autora, 2006; Hrnjica i Sretenov, 2003). Takođe, pregled inostrane literature ukazuje na to da, iako postoje istraživanja o ulogama direktora i stručnih saradnika u procesu inkluzije, malo je onih istraživanja koja su usmerena na ispitivanje njihovih stavova prema ovom procesu (Praisener, 2003). Pregled postojećih istraživanja ukazuje na to da, generalno gledano, direktori i stručni saradnici imaju pozitivne stavove prema deci sa teškoćama u razvoju i njihovom uključivanju u redovne škole (Barnet & Monda-Amaya, 1998; Praisener, 2003; Hrnjica i Sretenov, 2003). Oni smatraju da deca sa teškoćama u razvoju imaju pravo na kvalitetno obrazovanje u redovnim školama i da koristi od inkluzivnog obrazovanja mogu imati svi akteri vaspitno-obrazovnog procesa. Međutim, direktori i stručni saradnici zalažu se za selektivni pristup i iskazuju rezerve prema uspešnosti uključivanja dece koja imaju teže smetnje u razvoju, kao što su autizam i izraženiji emocionalni problemi (Farris, 2011; Office of Special Educational Programs, 2000; Hrnjica i Sretenov, 2003).

Faktori koji se najčešće dovode u vezu sa stavovima direktora i stručnih saradnika jesu prethodno iskustvo koje imaju sa decom sa teškoćama u razvoju i pripremljenost za uloge u inkluzivnom obrazovanju. Pozitivna iskustva u kontekstu inkluzivnog obrazovanja utiču na stvaranje pozitivnih stavova direktora prema ovom procesu (Praisener, 2003), što je potvrđeno i u drugim istraživanjima u kojima su uzorak činili i ostali akteri vaspitno-obrazovnog procesa (Đević, 2009; Koutrouba et al., 2006; Lambe & Bones, 2007; Vujačić, 2003). Podaci nekih istraživanja pokazuju da obuka koju direktori prođu tokom inicijalnog obrazovanja i stručnog usavršavanja u značajnoj meri utiče na razvijanje pozitivnih stavova prema inkluziji (Hegler, 1995; Praisner, 2003; Stoler, 1992). Pokazalo se da obuka kadra i organizaciona podrška školi u okviru realizacije pilot-projekata utiče na to da njihova iskustva sa inkluzivnim obrazovanjem budu pozitivna i da se oni osećaju pripremljenim za ovaj proces. Na taj način, organizovane aktivnosti u okviru pilot-projekata inkluzivnog obrazovanja pozitivno utiču na stavove direktora i stručnih saradnika prema inkluzivnom obrazovanju.

Opis istraživanja

Cilj istraživanja. Istraživanje koje je u fokusu ovog rada deo je većeg istraživanja čiji je cilj bilo sagledavanje mogućnosti i ograničenja inkluzije dece sa teškoćama u razvoju u redovne osnovne škole u Srbiji (Vujačić, 2010). U ovom radu prikazaćemo i analizirati rezultate koji su se odnosili na stavove direktora i stručnih saradnika prema ovom procesu. Cilj ovog dela istraživanja jeste sticanje uvida u stavove direktora i stručnih saradnika prema uključivanju dece sa teškoćama u razvoju u redovne osnovne škole. Pored toga, želeli smo da proverimo u kojoj meri na njihove stavove utiču nezavisne varijable kao što su obrazovni profil (direktor ili stručni saradnik) i dužina radnog staža.

Uzorak ispitanika. Uzorkom su obuhvaćena 32 direktora i 33 stručna saradnika iz 22 osnovne škole u Srbiji (Beograd, Subotica, Zrenjanin, Pančevo, Stari Banovci, Surdulica i Prnjavor).

Metod i instrumenti istraživanja. Za procenu stavova direktora i stručnih saradnika koristili smo petostepenu skalu sa deset ponuđenih tvrdnji, koju je primenila Sretenov (Sretenov, 2000) u svom istraživanju. Direktori i stručni saradnici biranjem jedne od ponuđenih opcija (u potpunosti se slažem; delimično se slažem; ne mogu da odlučim; delimično se ne slažem i u potpunosti se ne slažem) iskazivali su stepen svog slaganja sa svakom od ponuđenih tvrdnji. U obradi podataka, u zavisnosti od prirode analiziranih varijabli, primenjeni su odgovarajući statistički postupci. Pored frekvencija i procenata, u analizi povezanosti nezavisnih i zavisnih varijabli primenjen je i postupak analize značajnosti razlika aritmetičkih sredina t-test kao i F-test (analiza varijanse).

Rezultati istraživanja

Rezultati istraživanja pokazuju da su stavovi direktora i stručnih saradnika prema uključivanju dece sa teškoćama u razvoju generalno pozitivni: preko 90 odsto direktora i stručnih saradnika u potpunosti ili delimično se slaže sa tim da deca sa teškoćama u razvoju imaju pravo na redovno obrazovanje; više od 60 odsto direktora i stručnih saradnika smatra da uključivanje dece sa teškoćama u razvoju ne dovodi do otpora roditelja ostale dece; preko 70 odsto smatra da uključivanje dece sa teškoćama u razvoju ima pozitivan uticaj na ostalu decu u odeljenju, dok više od 90 odsto smatra da se to pozitivno odražava na razvoj socijalnih sposobnosti ostale dece, kao što su: saosećanje, prihvatanje razlika i spremnost da pomognu drugima. Preko 70 odsto naših ispitanika smatra da se uključivanje dece sa teškoćama u razvoju pozitivno odražava i na rad nastavnika. Ovakvi podaci, koji potvrđuju pozitivna mišljenja direktora i stručnih saradnika o koristima koje od inkluzije imaju svi učesnici vaspitno-obrazovnog procesa, dobijeni su i u drugim istraživanjima (Vujačić, 2003; grupa autora, 2006)

Kod direktora i stručnih saradnika prisutna je motivacija i spremnost da pomognu deci sa teškoćama u razvoju. Odgovori prikazani u Tabeli 1 pokazuju da je preko 90 odsto direktora i stručnih saradnika iskazalo potpuno slaganje sa tvrdnjom: *Osećam zadovoljstvo i ponos kada mogu da pomognem deci sa teškoćama u razvoju.* Prisustvo pozitivnog, humanističkog stava prema deci sa teškoćama u razvoju predstavlja važan oslonac za njihovo uključivanje u redovne škole. Spremnost direktora i stručnih saradnika da se lično angažuju kada su u pitanju deca sa teškoćama u razvoju pozitivno se odražava na klimu u školi i predstavlja podsticaj i primer učiteljima i nastavnicima.

Tabela 1. Lična satisfakcija zbog pružanja pomoći deci sa teškoćama u razvoju

<i>Osećam zadovoljstvo i ponos kada mogu da pomognem deci sa teškoćama u razvoju.</i>	f	%
U potpunosti se slažem.	60	92,3
Delimično se slažem.	4	6,2
Ne mogu da se odlučim.	1	1,5
Delimično se ne slažem.	0	0
U potpunosti se ne slažem.	0	0
Ukupno	65	100

Jedno od važnih pitanja u okviru inkluzivnog obrazovanja jeste kako se uključivanje dece sa teškoćama u razvoju odražava na ostalu decu u odeljenju. Iskustva u realizaciji inkluzivnih programa ukazuju na to da, ukoliko se organizuje na pravi način, inkluzivno obrazovanje može pozitivno da utiče na razvijanje poželjnih osobina kod ostale dece, kao što su: tolerancija, prihvatanje različitosti i empatičnost (Vujačić, 2003; Vujačić, 2010). Podaci našeg istraživanja ukazuju na to da direktori i stručni saradnici uviđaju koristi koje od zajedničkog školovanja sa decom sa teškoćama u razvoju imaju ostala deca u odeljenju, posebno kada je u pitanju razvoj socijalnih sposobnosti.

Tabela 2. Koristi za ostalu decu u pogledu razvoja poželjnih socijalnih sposobnosti

<i>Smatram da prisustvo dece sa teškoćama u razvoju predstavlja snažan podsticaj za razvoj poželjnih socijalnih sposobnosti ostale dece.</i>	f	%
U potpunosti se slažem.	35	53,8
Delimično se slažem.	25	38,5
Ne mogu da se odlučim.	1	1,5
Delimično se ne slažem.	4	6,2
U potpunosti se ne slažem.	0	0
Ukupno	65	100

Podaci prikazani u Tabeli 2 pokazuju da se preko 90 odsto direktora i stručnih saradnika delimično ili u potpunosti slaže sa ovom tvrdnjom. Ovi podaci, s jedne strane, mogu da ukažu na pozitivna iskustva direktora i stručnih saradnika u okviru njihovih škola kada je u pitanju uticaj uključivanja dece sa teškoćama u razvoju na razvoj poželjnih socijalnih osobina kod ostale dece. Osim toga, podaci ukazuju i na to da su direktori i stručni saradnici svesni da ostala deca mogu imati koristi od zajedničkog druženja i obrazovanja sa decom sa teškoćama u razvoju i da te interakcije mogu pozitivno da se odraze na njihov socijalni razvoj.

Direktori i stručni saradnici uviđaju da od inkluzivnog obrazovanja koristi imaju i nastavnici.

Tabela 3. Koristi za nastavnika i njegov rad

<i>Smatram da prisustvo dece sa teškoćama u razvoju deluje stimulatивно na nastavnika u smislu razvijanja novih metoda u radu koje su od koristi svoj deci u odeljenju.</i>	f	%
U potpunosti se slažem.	17	26,2
Delimično se slažem.	29	44,6
Ne mogu da se odlučim.	8	12,3
Delimično se ne slažem.	10	15,4
U potpunosti se ne slažem.	1	1,5
Ukupno	65	100

Podaci prikazani u Tabeli 3 pokazuju da se preko 70 odsto direktora i stručnih saradnika u potpunosti ili delimično slaže sa tim da se uključivanje dece sa teškoćama u razvoju pozitivno odražava na onaj aspekt rada nastavnika koji se odnosi na primenu različitih metoda u nastavi koje odgovaraju različitim sposobnostima dece u odeljenju. Ovi podaci ukazuju na to da su direktori i stručni saradnici svesni toga da uključivanje dece sa teškoćama u razvoju stimulatивно deluje na nastavnike, koji su, s obzirom na razlike u sposobnostima dece, podstaknuti da menjaju svoj dosadašnji način rada i da primenjuju nove nastavne metode.

Kada se uporede odgovori direktora i stručnih saradnika na pojedine tvrdnje iz skale procene, primećuje se da postoje prilične razlike u njihovim odgovorima. Kao što se može videti iz prethodno prikazanih podataka, direktori i stručni saradnici iskazuju slaganje sa onim tvrdnjama koje se odnose na koristi koje od tog procesa imaju deca sa teškoćama u razvoju, njihovi vršnjaci i nastavnici. S druge strane, kada procenjuju uslove u našim školama, mogućnosti za organizovanje nastave koja bi odgovarala svoj deci u odeljenju i teškoće na koje nastavnici nailaze u radu sa tom decom, njihovi stavovi su manje pozitivni. Identični podaci dobijeni su istraživanjem koje je u fokusu imalo ispitivanje stavova učitelja i nastavnika prema inkluzivnom obrazovanju (Vujačić, 2012).

Podaci prikazani u Tabeli 4 pokazuju da preko 60 odsto direktora i stručnih saradnika smatra da je uključivanje dece sa teškoćama u razvoju u redovne škole u našim uslovima utopija.

Tabela 4. Procena uslova za inkluziju u našoj zemlji

<i>Uključivanje dece sa teškoćama u razvoju u redovne škole u našim uslovima je utopija.</i>	f	%
U potpunosti se slažem.	9	13,9
Delimično se slažem.	34	52,4
Ne mogu da se odlučim.	9	13,8
Delimično se ne slažem.	6	9,2
U potpunosti se ne slažem.	7	10,7
Ukupno	65	100

Ove podatke možemo objasniti time da direktori i stručni saradnici uviđaju da postojeća sistemska rešenja (na primer, nastavni plan, program i aktivnosti u školama pretežno su usmereni na prosečnu decu) predstavljaju prepreku za uključivanje dece sa

teškoćama u razvoju u redovne škole. Ovi podaci ukazuju i na to da direktori i stručni saradnici uviđaju potrebu za poboljšavanjem ostalih uslova u školama koji su neophodni za kvalitetan rad sa decom sa teškoćama u razvoju (na primer, adekvatni prostorni uslovi, opremljenost škola i učionica potrebnim sredstvima).

U Tabeli 5 prikazani su podaci koji se odnose na percepcije direktora i stručnih saradnika kad je reč o teškoćama sa kojima se susreću učitelji i nastavnici u radu sa decom sa teškoćama u razvoju.

Tabela 5. Teškoće u radu nastavnika u inkluzivnom obrazovanju

<i>Smatram da rad sa decom sa teškoćama u razvoju nastavnici predstavlja teškoću.</i>	f	%
U potpunosti se slažem.	9	13,9
Delimično se slažem.	34	52,4
Ne mogu da se odlučim.	9	13,8
Delimično se ne slažem.	6	9,2
U potpunosti se ne slažem.	7	10,7
Ukupno	65	100

Podaci pokazuju da se preko 70 odsto direktora i stručnih saradnika u potpunosti ili delimično slaže sa tim da rad sa decom sa teškoćama u razvoju nastavnici predstavlja teškoću. Ovi podaci mogu ukazati na to da direktori i stručni saradnici percipiraju učitelje i nastavnike kao nedovoljno pripremljene i osposobljene za inkluzivno obrazovanje i rad sa decom sa teškoćama u razvoju, pa otuda smatraju da im to predstavlja teškoću. Takođe, ovi podaci mogu ukazati na to da direktori i stručni saradnici uviđaju da su učiteljima i nastavnicima potrebna nova znanja i veštine za primenu različitih strategija u učenju, nastavnih metoda i aktivnosti koje omogućavaju kvalitetnije uključivanje dece sa teškoćama u razvoju.

Dodatnom analizom podataka želeli smo da utvrdimo da li postoje razlike u stavovima direktora i stručnih saradnika u zavisnosti od *obrazovnog profila*. Uzorak stručnih saradnika čine pedagozi i psiholozi, a uzorak direktora čine predmetni profesori koji po bazičnom obrazovanju pripadaju različitim strukama. Inicijalno obrazovanje pedagoga i psihologa pedagoški, psihološki i didaktičko-metodički je sadržajnije od obrazovanja predmetnih profesora koji čine uzorak direktora. Iz tog razloga, pretpostavka od koje smo pošli u ovom istraživanju jeste da će stavovi stručnih saradnika prema uključivanju dece sa teškoćama u razvoju biti pozitivniji nego stavovi direktora.

Dodatna analiza podataka podrazumevala je analizu značajnosti razlika aritmetičkih sredina, koristeći t-test. Utvrđivanje razlika u ukupnim skorovima na skali procene podrazumevalo je promenu smera tvrdnji pa je viši skor pokazatelj pozitivnijih stavova. U Tabeli 6 prikazano je upoređivanje ukupnih skorova direktora i stručnih saradnika na skali procene stavova.

Tabela 6. Poređenje ukupnih skorova direktora i stručnih saradnika u zavisnosti od obrazovnog profila

	Direktori			Stručni saradnici			Značajnost razlika
	N	AS	SD	N	AS	SD	
Ukupan skor	23	34,83	6,142	33	37,73	4,951	t(60) = -2,057; p < .05

Podaci pokazuju da postoji statistički značajna razlika na nivou $p < .05$ $t(60) = -2,057$ i ukazuje na pozitivnije stavove stručnih saradnika. Na taj način, potvrđena je naša pretpostavka da će stručni saradnici imati pozitivnije stavove prema uključivanju dece sa teškoćama u razvoju u redovne škole nego direktori. Ipak, iako je statistički značajna, razlika u stavovima je mala i ukazuje na blagu tendenciju ka pozitivnijim stavovima stručnih saradnika.

Jedan od zadataka istraživanja bilo je da utvrdimo da li na stavove direktora i stručnih saradnika utiče i *dužina radnog staža*, odnosno njihovo radno iskustvo u školama. Direktore i stručne saradnike, prema godinama radnog staža, podelili smo u četiri grupe: 0–10 godina; 11–20 godina; 21–30 godina i preko 30 godina radnog staža. Dodatna analiza podataka podrazumevala je analizu preko aritmetičkih sredina i primenu F-testa. U Tabeli 5 prikazano je upoređivanje ukupnih skorova prema dužini radnog staža na skali procene stavova.

Tabela 7. Poređenje ukupnih skorova direktora i stručnih saradnika u zavisnosti od dužine radnog staža

Godine radnog staža	N	AS	SD	Značajnost razlika
0–10 godina	14	36,21	3,827	F (3) = 2,96; p < .05
11–20 godina	15	35,80	4,570	
21–30 godina	23	34,87	5,895	
preko 30 godina	10	40,90	7,156	
ukupno	62	36,37	5,684	

Podaci prikazani u Tabeli 5 pokazuju da postoji statistički značajna razlika u stavovima direktora i stručnih saradnika u zavisnosti od dužine radnog staža. Razlika je statistički značajna na nivou $p < .05$ $F(3) = 2,96$ i ukazuje na pozitivnije stavove direktora i stručnih saradnika koji imaju preko 30 godina radnog staža. Na taj način potvrđena je naša pretpostavka da će direktori i stručni saradnici sa dužim radnim stažom imati pozitivnije stavove nego direktori i stručni saradnici sa kraćim radnim stažom.

Zaključak

Podaci koje smo dobili ovim istraživanjem ukazuju na generalno pozitivne stavove direktora i stručnih saradnika prema uključivanju dece sa teškoćama u razvoju u redovne osnovne škole. Međutim, kada uporedimo odgovore direktora i stručnih saradnika na pojedine tvrdnje iz skale procene, očigledno je da oni iskazuju veće slaganje sa onim tvrdnjama koje se odnose na eventualne koristi koje od ovog procesa imaju deca sa teškoćama u razvoju, njihovi vršnjaci i nastavnici. S druge strane, kada procenjuju

uslove u našim školama, mogućnosti za organizovanje nastave koja bi odgovarala svoj deci u odeljenju i teškoće sa kojima se nastavnici suočavaju u radu sa decom sa teškoćama u razvoju, njihovi stavovi su manje pozitivni. Ovi podaci ukazuju na potrebu za poboljšavanjem uslova u školama koji bi omogućili lakše i kvalitetnije uključivanje dece sa teškoćama u razvoju. Takođe, ukazuje se potreba za kvalitetnijom pripremom nastavnog kadra, direktora i stručnih saradnika za ovaj proces kroz organizovanu obuku i podršku. Stoga, školama je potrebno ponuditi funkcionalniji program stručnog usavršavanja u ovoj oblasti, koji bi se zasnivao na konkretnim potrebama škola i stručnog kadra. Programe stručnog usavršavanja u ovoj oblasti potrebno je osmisлити na osnovu rezultata snimanja stvarnog stanja u školama i potreba zaposlenih (naročito nastavnika) u pogledu obuke za rad sa decom sa teškoćama u razvoju. Osposobljavanje nastavnika, stručnih saradnika i direktora za rad sa decom sa teškoćama u razvoju trebalo bi da bude sveobuhvatno u pogledu znanja i veština, obavezno, kontinuirano i da pored seminara obuhvati i druge oblike stručnog usavršavanja.

Dodatna analiza podataka ukazala je na to da su stavovi stručnih saradnika prema ovom procesu pozitivniji u odnosu na stavove direktora. Ovi nalazi su razumljivi, imajući u vidu razlike u inicijalnom obrazovanju i bolju pedagoško-psihološku pripremu stručnih saradnika u odnosu na pripremu direktora. S druge strane, stavovi direktora i stručnih saradnika sa većim brojem godina radnog staža pozitivniji su od stavova direktora i stručnih saradnika sa kraćim radnim stažom. Ovi nalazi su u skladu sa rezultatima ranijih istraživanja koji pokazuju da duže iskustvo u radu sa decom sa teškoćama u razvoju pozitivno utiče na stavove prema inkluzivnom obrazovanju (Sretenov, 2000; Vujačić, 2010).

Istraživanja koja u fokusu imaju ispitivanje stavova direktora i stručnih saradnika prema deci sa teškoćama u razvoju retka su u našoj zemlji. U istraživanjima koja su dosad sprovedena, stavovi direktora i stručnih saradnika ispitivani su kvantitativnom metodologijom kroz primenu skala procena. U daljim istraživanjima potrebno je primeniti kvalitativnu metodologiju kroz primenu polustrukturisanih intervjua, fokus-grupa i posmatranja, što bi omogućilo dublji uvid u stavove direktora i stručnih saradnika prema ovom procesu.

Literatura

1. Avramidis, E., Bayliss, & R. Burden, R. (2000). Student teachers' attitudes towards the inclusion of children with special educational needs in the ordinary school. *Teaching and Teacher Education*, 16(3), 277–293.
2. Avramidis, E. & Norwich, B. (2002). Teachers' attitudes towards integration/inclusion: a review of literature. *European Journal of Special Needs Education*, 17(2), 129–147.
3. Barnett, C. & Monda-Amaya, L. E. (1998). Principal's knowledge of and attitudes toward inclusion. *Remedial and Special Education*, 19(3), 181–192.
4. Buell, M., Hallam, R., Gamel-McCormick, M. & Scheer, S. (1999). A survey of general and special education teachers' perceptions and in-service needs concerning inclusion. *International Journal of Disability, Development and Education*, 46(2), 143–156.
5. Grupa autora (2006). *Oslonci i barijere za inkluzivno obrazovanje u Srbiji*. Beograd: Centar za evaluaciju, istraživanje i testiranje.
6. Dević, R. (2009). Spremnost nastavnika osnovne škole da prihvate decu sa teškoćama u razvoju. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 41(2), 367–382.
7. Farris, T. K. (2011). *Texas high school principals' attitudes toward the inclusion of students with disabilities in the general education classroom*

-
- <http://udini.proquest.com/view/texas-high-school-principals-pqid:2532383491/>
8. Hegler, K. L. (1995). *The „What, why, how and if” of inclusion processes in rural schools: Supporting teachers during attitude and teaching behavior change*. Paper presented at the 73rd Annual International Convention of the Council for Exceptional Children, Indianapolis, IN.
 9. Koutrouba, K., Vamvakari, M. & Steliou, M. (2006). Factors correlated with teachers' attitudes towards the inclusion of students with special educational needs in Cyprus. *European Journal of Special Needs Education*, 21(4), 381–394.
 10. Lambe, J. & Bones, R. (2007). The effect of school-based practice on student teachers' attitudes towards inclusion. *Journal of Education for Teaching*, 33(1), 99–115.
 11. Office of Special Education Programs, United States Department of Education. (2000). *To assure the free and appropriate public education of all children with disabilities: Twenty-second annual report to Congress on the implementation of the Individuals with Disabilities Education Act*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 444 333)
 12. Praisner, C. L. (2003). Attitudes of elementary school principals toward the inclusion of students with disabilities. *Exceptional Children*, 69(2), 135–145.
 13. Sretenov, D. (2000). *An evaluation of attitudes of pre-school teachers from different social and cultural milieu in Yugoslavia towards inclusion of children with mild learning difficulties in regular preschool* (magistarski rad). Birmingham: University of Birmingham.
 14. Stoler, R. D. (1992). Perceptions of regular education teachers toward inclusion of all handicapped students in their classrooms. *Clearing House*, 65(1), 60–62.
 15. Vujačić, M. (2003). Uključivanje djece sa posebnim potrebama u redovne grupe vrtića: mogućnosti i efekti (magistarski rad). Beograd: Filozofski fakultet.
 16. Vujačić, M. (2010). *Mogućnosti i ograničenja inkluzije dece sa teškoćama u razvoju u redovne osnovne škole* (doktorska disertacija). Novi Sad: Filozofski fakultet.
 17. Vujačić, M. (2012). Stavovsko-vrednosna orijentacija nastavnika: mogućnost ili ograničenje za inkluziju. *Vaspitanje i obrazovanje*, XXXVII(2), 37–47.

* * *

ATTITUDE-VALUE ORIENTATION OF PRINCIPALS AND ASSOCIATES TOWARDS INCLUSION

Summary: *In this paper we have presented the results of the research which had the aim of studying attitudes of principals and associates towards inclusion of children with developmental difficulties into regular schools. The sample included 32 principals and 33 associates from 22 primary schools in Serbia. Five-degree scale of estimation was used for the reason of studying attitudes of principals and associates, consisting of ten statements. In data processing, apart from frequencies and percentage, the procedure of analysis of significance of differences of arithmetic mean of t-test and F-test, Results point at the fact that attitudes of principals and associates towards inclusion of children with developmental difficulties are generally positive. Most principals and associates have the opinion that children with developmental difficulties have the right for regular education, that their inclusion has positive influence on their development and development of children in the class, as well as motivation and work of teachers. Nevertheless, replies of principals and associates are less positive to those statements referring to conditions at schools and difficulties they face while working with these children. Results point at more positive attitudes of associates in comparison to principals' attitudes, as well as more positive attitudes of principals and associates with more years of working experience.*

Key words: *inclusive education, attitudes of principals and associates, children with developmental difficulties.*

МНЕНИЕ ОБ ИНКЛЮЗИИ И ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ В СВЯЗИ С НЕЙ ДИРЕКТОРОВ И СПЕЦИАЛЬНЫХ СОТРУДНИКОВ ШКОЛ

Резюме: В статье представлены результаты исследования, которое было направлено на изучение отношения директоров и специальных сотрудников школ к включению, в регулярные школы, детей с затруднениями в развитии. Выборка состояла из 32 директоров и 33 профессиональных сотрудников из 22 начальных школ в Сербии. Использована пятибалльная шкала оценки, для исследования отношения руководителей и профессионалов, которая состоит из десяти утверждений. В обработке данных, в дополнение к частотам и процентам, применена и процедура анализа достоверности различий арифметических средних t-тест и Ф-тест. Результаты показывают, что отношение руководителей и сотрудников о включении детей с затруднениями в развитии – положительно. Большинство руководителей и сотрудников считает, что дети с ограниченными возможностями, имеют право на регулярное образование, что их включение положительно влияет на рост и развитие других детей в классе, как и на мотивацию и работу учителя. Однако, ответы директоров и профессиональных сотрудников, на требования, касающиеся условий в школах и трудностей, которые возникают в работе с этими детьми - менее позитивны. Результаты указывают на более позитивное отношение, по отношению к мнению директоров, профессиональных кадров, как и на более позитивные положения директоров и сотрудников, с более длинным стажем в работе.

Ключевые слова: инклюзивное образование, мнение директоров и профессиональных сотрудников, дети с затруднениями в развитии.